

ПЕРЕДМОВА

Сучасна юриспруденція коріннями своїми сходиться до Стародавнього Риму, адже саме римське право лягло в основу багатомісячного процесу становлення правових стосунків в країнах Європи і світу. Юридична наука створена античними римлянами, носіями латинської мови, і практично весь сучасний правовий термінологічний арсенал сформувався на базі латинської лексики. Давно вже придбали статус інтернаціональних багаточисельні юридичні терміни (юстиція, юриспруденція, кодекс, мораторій криміналістика, алібі, презумпція, вето, адвокат, екстрадиція і маса інших), а вивчення етимонів цих термінів сприяє кращому засвоєнню їх студентами-юристами.

Латинська мова була мовою права, політики, дипломатії, релігії, культури, науки і освіти багатьох народів спочатку Римської імперії, а потім (до XVIII ст.) вже і нових європейських держав. В зв'язку з цим вивчення латинської мови служить ключем до збагнення всього різноманіття соціальних, наукових і культурних понять.

Латина лягла в основу всіх романських мов і зробила великий вплив на формування мов германських та слов'янських, тому її вивчення розширює лінгвістичний кругозір студента, інтенсифікує сприйняття іноземних мов, а також збільшує словниковий запас рідної мови і в цілому удосконалює культуру мови майбутнього юриста, адже для нього украй важливим є вміння правильно формулювати свої думки.

Мета і завдання викладання латинської мови студентам юристам обумовлені необхідністю навчити їх:

- правильно вимовляти латинські слова;
- читати, перекладати і аналізувати фрагменти текстів римських юристів і юристів пізніших часів, які використовували латину як мову міжнародного права;
- розуміти і використовувати положення римського права, так само як і латинські терміни і формулювання, найбільш поширені в сучасній юридичній практиці.

Результат ознайомлення з латинською мовою дає студентові можливість вже не усліпу підійти до вивчення юриспруденції, а набагато більш глибоко проникнути в її основи. Даний підручник включає курс граматики (теоретичний і практичний матеріал), розподілений по двадцяти розділах, тренувальні вправи для закріплення теоретичного матеріалу у якості самостійної роботи, а також хрестоматію із зразками юридичних першоджерел і з фрагментами творів класиків римської літератури політичного і філософського характеру, словник латинських юридичних фраз і виразів, перелік основних римських античних реалій, біографії видатних римських юристів і алфавітний словник.

Курс граматики містить відомості по фонетиці, морфології і основним положенням синтаксису латинської мови. Цей курс представлений розділами, розбитими на параграфи, включаючими теоретичну частину і частину практичну, яка складається з учбових текстів зі словником – мінімумом до них, а також з підбірки латинських крилатих виразів. При цьому вирази загального характеру розміщені під однією зірочкою, а суто юридичні терміни, вирази і фрази під двома зірочками.

Основою цього підручника є «Учбовий посібник з латинської мови для юристів», надрукований у 2012 р.; в новому виданні морфологічна частина є доповненою новим розділом і параграфами по словотворенню (суфіксація та префіксація).

Юридична практика пов'язана також з судовою медициною, бо юристам іноді доводиться мати справу з висновками медичних експертів, з історією хвороби, з рецептами, виписаними латинською мовою. В зв'язку з тим, що медична термінологія має безліч дублікатів грецького і латинського походження, в новому виданні підручника з'явився параграф, який містить найуживаніші дублікати. Крім того новий підручник завершується біографіями видатних римських юристів.

Учбові тексти складаються як з окремих фраз, численні з яких є висловами видатних римських юристів, ораторів і філософів, так і із зв'язних текстів, узятих переважно з римських юридичних джерел. Кожен з текстів є практичним матеріалом до відповідних

теоретичних тем по морфології і синтаксису. Однотипні граматичні утворення даються комбіновано в одному розділі, наприклад «Gerundium» і «Gerundivum» або «Adiectiva declinationis tertiae» і «Participium praesentis activi». У побудові граматичного матеріалу дотримується принцип «від простого до складного», тому дієслова у повній словниковій формі даються не раніше розділу, що містить пояснення перфектних часів в активному і пасивному станах.

Хрестоматія включає в себе зразки юридичних першоджерел («Закони дванадцяти таблиць», фрагменти з «Інституцій» Гая і з «Дигест» Юстиніана), а також уривки з творів видатних класиків римської літератури політичного, філософського і історичного характеру, що дозволяє використовувати цей підручник і для інших гуманітарних спеціальностей.

Підручник містить також словник юридичних термінів, фраз, сентенцій, стійких словосполучень і формулювань, що зустрічаються як в текстах римських юристів-класиків, так і в юридичних кодексах інших, пізніших періодів історії, які збагатили юридичну фразеологію значною кількістю нових термінів і виразів, маючих широке використання не лише в спеціальній юридичній літературі, але і, наприклад, в мові дипломатів, в публіцистичних текстах і в пресі.

Даний підручник сприятиме підготовці майбутніх юристів в плані оволодіння ними міжнародною науковою і правовою термінологією, надасть їм навички читання і розуміння юридичних першоджерел, правових актів і документів, викладених на латинській мові.

КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

Латинська мова, будучи однією з стародавніх мов світу, є представником італійської гілки індо-європейської сім'ї мов. Назва «латинська» походить від племені латинів (*latini*), які мешкали на початку I тисячоліття на заході центральної частини Апеннінського півострова в області Лації (*Latium*). Столицею Лація стало місто Рим (*Roma*), засноване в 753 році до н.е. легендарними братами Ромулом і Ремом, і Ромул став першим з семи римських царів. У 509 р. до н.е. завершується царський період в історії Риму, і він стає республікою (аристократичною і рабовласницькою). Починаються багатовікові завоювання Риму, в ході яких він впокорює спочатку всю Італію, а потім і все Середземномор'я, а латина відповідно стає мовою всієї обширної римської держави.

Найбільш ранні письмові пам'ятники латинської мови, що дійшли до нас, сходять до кінця VII століття до н.е. Це і різного роду присвятні написи, багаточисельні епітафії, офіційні документи поряд з «Законами XII таблиць» (449 р. до н.е.). Але становлення латини як літературної мови відносять до III – II ст.ст. до н.е., з цим періодом, іменованим «архаїчним», пов'язують творчість комедіографів Плавта і Теренція, сатирика Луцилія, епічних поетів Еннія та Невія та ін.

Протягом цього ж періоду продовжується становлення римської правової науки в особі таких її представників, як Тіберій Корункарій, Елій Пет (трактат «*Tripertita*»), Квінт Муцій Сцевола і ін. В ході цього ж періоду Рим здійснив завоювання Північного побережжя Африки, Малої Азії і в середині II століття до н.е. Греції. Зв'язки римлян з Елладаю вирушають в глибину століть, але з моменту її підкорення Римом вони стали набагато тіснішими; у латинську мову проникає великий пласт грецьких слів та термінів, численні з яких латинізувалися, тобто придбали форму слів латинської мови, наприклад *astrum* зірка, *periodus* *період*, *genus* *рід*, *різновид* і тому подібне.

Вплив грецької культури зумовив початок процесу швидкого розвитку, а незабаром і розквіту в Римі науки, мистецтва, а також літератури у всій різноманітності її жанрів. Літературну латинську мову I століття до н.е. позначають періодом класичної або «золотої» латини у зв'язку з тією високою мірою досконалості, якої вона досягла в творах таких неперевершених творців поезії як Лукрецій, Катулл, Вергілій, Горацій, Овідій. Представниками класичної прози є геніальний полководець, політичний діяч і письменник-історик Цезарь, знаменитий оратор, автор блискучих трактатів і майстер політичного і судового красномовства Ціцерон, історик Тіт Лівій та ін.

Найбільш відомими представниками періоду післякласичної або «срібної» латини I століття нашої ери були філософ і драматург Сенека, поети-сатирики Марціал і Ювенал, прозаїки Петроній і Апулей, теоретик красномовства Квінтіліан, письменники-історики Тацит і Светоній, автор «Природної історії» Пліній Старший та інші.

II століття н.е. відмічено розквітом в області римської юриспруденції. До видатних юристів належать Гай, автор «Інституцій» – підручника по приватному праву і веденню суднових процесів; Лабєон, Капітон, Цельс, Помпоній; творці різних юридичних напрямів Прокул і Сабін і цілий ряд інших. Вельми плідну правотворчу діяльність здійснювали на початку III століття найталановитіші юристи Папініан, Ульпіан, Павло Юлій, Модестін, твори яких дійшли до нас у фрагментах.

Формування і розквіт класичної латинської мови переплітався з процесом перетворення Риму в найбільшу державу Середземномор'я. Вже наприкінці I ст. до н.е. Рим стає імперією, що підкорила і продовжувала завойовувати обширні території. До кінця епохи ранньої імперії (I – II ст.ст. н.е.) підвладними Риму виявилися Північна Африка, Мала Азія, Сирія, Палестина і значна частина Європи, а латина повсюдно виконувала функцію провідного засобу комунікації, витіснивши усі місцеві мови за винятком грецької, яка була носієм високорозвиненої культури еллінізму. Але з періоду пізньої латини (III – V ст.ст. н.е) глибокі економічні і соціальні протиріччя, властиві Риму як рабовласницькій державі, вступили у фазу загострення, кризи, що посилювалася навалою на Рим варварських

племен: германців, гунів, скіфів. У 395 р. н.е. Рим розпадається на дві імперії: Західну і Східну. Імператор Східної римської імперії (Візантії) Юстиніан в 528–534 рр. здійснив кодифікацію римського права. Мова йде про видання збірки законів і імператорських конституцій під назвою «Кодекс Юстиніана» – “*Codex Iustinianus*”, яка була складена на основі творів римських юристів II і початку III століть н.е. з додатками і уточненнями, щоб пристосувати дію тих законів, що розроблялися ними раніше, стосовно нових умов. У XII ст. ця збірка була перейменована у «Звід цивільного права» – “*Corpus iuris civilis*” (“CIC”).

Західна ж Римська імперія припиняє своє існування в 476 р., і на території її колишніх провінцій виникає ряд самостійних держав. Ці події вплинули на умови існування латинської мови, яка впродовж всієї своєї історії розвивалася в двох напрямках: літературна латина і латина розмовна, народна (*latina vulgaris*). У новій історичній обстановці літературна мова в її рамках класичної норми змінювалася досить повільно, а ось на основі народної латини в складному процесі її взаємодії з мовами і діалектами народностей нових держав утворилися сучасні романські мови (італійська, французька, іспанська, португальська, румунська, молдавська і ін.). Літературна латина при цьому також зазнала деякі зміни, і тому імператор Франкської держави Карл Великий (кінець VIII – початок IX ст.) ініціював реформу з метою наближення писемної латини до її класичного канону, завдяки чому літературна латина продовжувала інтенсивно використовуватися. Таким чином і в ході тривалого середньовіччя (VI – XIII ст.ст.), і навіть протягом перших століть епохи Відродження (XIV – XVI ст. ст.) вона функціонувала в країнах Західної Європи як мова державної документації, юриспруденції, міждержавного спілкування і дипломатичного листування, католицького богослужіння, наукової і художньої літератури, викладання в школах і університетах.

Сама назва епохи – Відродження (Ренесанс) пов’язана з прагненням діячів цього періоду відродити гуманістичні тенденції античної культури, в зразках якої вони знаходили ідеали торжества людської особистості з багатограними проявами її творчої ініціативи на відміну від аскетичного світогляду середньовіччя. Класична латинська мова знайшла нове життя в творах Еразма Роттердамського,

Томаса Мора, Томмазо Кампанелли, Джордано Бруно, Миколи Коперника і ін. Спочатку гуманістичні тенденції виникли в системі освіти, яка в середні віки носила узкоформальний, схоластичний і догматичний характер; але в XII ст. на базі юридичних шкіл, що існували в Італії, в італійському місті Болон'я був заснований університет, найраніший в Європі. Болонські юристи зробили справжній переворот у вивченні римського права, розглядаючи його як єдине право всього латинського Заходу, в якому вони бачили прямого продовжувача античного Риму. Саме ця концепція, названа «юридичним Ренесансом», в цілому і зіграла чималу роль в підготовці ідей Відродження. У результаті XV і XVI століття стали епохою великих винаходів, європейські мови збагатилися новим шаром латинської лексики наукового, юридичного і суспільно-політичного характеру.

У XVII – XVIII століттях (епоха Просвіти) латина продовжує зберігати функції міжнародної мови науки, на ній публікували свої праці філософи Спіноза, Декарт, Гассенді, Бекон, німецький філософ і математик Лейбніц, англійський фізик Ньютон і цілий ряд інших. У слов'янських країнах латинською мовою писали свої твори вчені і просвітителі: Ян Амос Каменський, Григорій Сковорода, Франциск Скоріна, Феофан Прокоповіч, Михайло Ломоносов і ін. Центрами вивчення латинської мови і римської культури в східно-слов'янських землях в епоху Просвітництва стали Києво-Могилянська академія і в Москві слов'яно-греко-латинська академія, наступником якої потім став Московський університет.

Безліч наукових праць на латинській мові вийшла в світ і в XIX столітті. І у наш час існують сильні тенденції широкого використання класичної латини як живої мови. У романомовних країнах навіть видаються спеціальні журнали, в яких друкуються на латині як літературні твори, так і наукові статті. Непорушним залишається статус латинської мови як міжнародної мови науки, а її коренева система і до цього дня служить базою для створення термінології в новітніх областях наук. І просто неможливим виявляється глибоке освоєння майбутнім юристом суті і духу права без вивчення римського права, без ознайомлення з працями римських юристів по різних питаннях права на мові першоджерел.

РОЗДІЛ І

ФОНЕТИКА

§ 1. ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Великі букви	Малі букви	Назва	Вимова
A	a	а	а
B	b	бе	б
C	c	це	цабок
D	d	де	д
E	e	е	е
F	f	еф	ф
G	g	ге	г (тверда)
H	h	ха	г (м'яка)
I	i	і	іабой
K	k	ка	к
L	l	ель	ль
M	m	ем	м
N	n	ен	н
O	o	о	о
P	p	пе	п
Q	q	ку	к
R	r	ер	р
S	s	ес	с
T	t	те	т
U	u	у	у
V	v	ве	в
X	x	ікс	кс
Y	y	іпсилон (ігрек)	і
Z	z	зета	забоц

Джерелом латинського алфавіту служить фінікійське письмо, особливістю якого було те, що алфавіт Фінікії містив графеми для позначення лише приголосних звуків (консонантів). Фінікійці були античним народом семітського походження, держава Фінікія була розташована поруч з Іудеєю. Ще в IX ст. до н.е. алфавіт Фінікії був засвоєний і вдосконалений греками, які доповнили його буквами для передачі голосних звуків. До V ст. до н.е. афавітна система в Греції членувалася на ряд регіональних різновидів (відмінність була в зображенні окремих знаків), але до кінця цього періоду вже остаточно визначилося розділення грецької афавітної системи на дві гілки – східну, таку, що отримала в 403 р. до н.е. статус загальногрецького алфавіту (пізніше вона лягла в основу кирилиці), і західну, яка імовірно до VII ст. до н.е. була запозичена італійськими племенами, зокрема етрусками, а за допомогою етрусків і латинянами. В ході століть сприйнятий латинянами західно-грецький алфавіт зазнав певні зміни в написанні деяких літер, і в I ст. до н.е. прописні (великі) букви придбали той вигляд, який існує в латиниці до цього дня. Рядкові (маленькі) букви являють собою форми, що виробилися в латинському скорописі набагато пізніше, лише в VIII – IX ст. н.е.

Латиниця класичного періоду I ст. до н.е. налічувала 23 букви, але в XVI ст. (епоха Відродження) для букв I і V, кожна з яких означала і голосний і приголосний звуки, французьким вченим П. Рамусом були введені два графічні варіанти: 1) I і J; 2) V і U. Літера W з'явилася в латинському письмі лише з XI ст., спочатку її як диграф VV використовували в іменах і географічних назвах неіталійського походження, а у вигляді однієї букви вона закріпилася в латиниці лише з епохи Відродження, ґрунтовно затвердившись лише в германських мовах. Таким чином, в наші дні повний латинський алфавіт налічує 26 букв.